

LAISVĖS PRINCIPAS DEMOKRATINĖS VALSTYBĖS TEISĖJE

Saulius Arlauskas

Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakulteto
Filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370) 610 17870
Elektroninis paštas saularl@mruni.eu

Daiva Petrėnaitė

Utenos kolegijos
Teisės katedra
Maironio g. 7, LT-28142 Utena, Lietuva
Telefonas (+370) 687 86948
Elektroninis paštas daiva.petrenaite@gmail.com

Pateikta 2013 m. gegužės 4 d., parengta spausdinti 2013 m. liepos 20 d.

doi:10.13165/JUR-13-20-2-03

Anotacija. Nors laisvės poreikis neabejotinas, tačiau pati asmens laisvės samprata, siekiant ją interpretuoti teisiniais terminais, sukelia ne tik teorinių, bet ir praktinių problemų. Stebimi du kraštutiniai, kai laisvė laikoma bet kokia žmogaus saviraiška, taip pat ir savivalė, arba kai valstybei priskiriama galia apskritai nesiskaityti su žmogaus laisve. Straipsnyje asmens laisvos saviraiškos ir valstybės prievartos kompetencijos dichotomija sprendžiama aptariant pozityviosios bei negatyviosios laisvės sampratas ir jų santykio aiškinimą politiniame liberalizme, Kanto, Hegelio filosofijoje. Straipsnyje įrodinėjama, kad pozityvi laisvė yra negatyvios laisvės prielaida. Čia, remiantis Hegelio filosofija, parodoma, kad laisvė yra žmo-

gaus prigimtįs ypatybė siekti identiteto. Teigiama, kad žmogaus identitetas gali būti įvairių formų, todėl žmogus turi daugelį prigimtinių teisių ir laisvių. Tai žmogaus psichofizinis identitetas, numatantis teisę į gyvybę ir sveikatos apsaugą; žmogaus kūrybinis identitetas, numatantis jo teisę į privatumą ir profesinės veiklos laisvę; žmogaus moralinis identitetas, numatantis jo teisę į orumą ir moralinę autonomiją; žmogaus socialinis ir politinis identitetas, numatantis jo politines ir socialines teises bei laisves. Straipsnyje daroma išvada, kad asmeniui dorai naudojantis savo laisvėmis ir valstybei ribojant žmonių savivalę konflikto tarp laisvės ir valstybės prievartos nėra.

Reikšminiai žodžiai: laisvė, autonomija, negatyvioji ir pozityvioji laisvė, prigimtine teisė, teisės, atsakomybė, pareiga.

Įvadas

Mintis, kad žmogus privalo būti laisvas, yra natūrali kiekvienam, kuris apie tai pagalvoja. Tuo tarpu laisvės varžymas, kurį žmogaus atžvilgiu gali vykdyti kitas žmogus ar valstybė, atrodo nenatūrali, neleistina prievarta. Kita vertus, ar galime būti visiškai laisvi, ar galime reikalauti, kad niekas nevaržytų mūsų laisvės? Akivaizdu, kad beribė laisvė vestų į anarchiją, į visų karą su visais.

Laisvės principas šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje laikomas svarbiausia politine ir teisine vertybe¹. Žmogaus teisės ir laisvės deklaruojamos kaip demokratinės valstybės konstitucinės sistemos pagrindas. Tai rodo, kad, siekiant užtikrinti žmonių teisių ir laisvių apsaugą, būtina turėti aiškią žmogaus laisvės filosofinę sampratą bei žmogaus teisių ir laisvių teisinę doktriną. Jeigu kalbėsime tik apie laisvės teisinę doktriną, tai ja neabejotinai naudojasi ar įpareigoti naudotis tiek nacionaliniai, tiek ir tarptautiniai teisėkūros subjektai bei teismai. Taigi atrodytų, kad, jei laisvės principas praktiškai plačiai taikomas, tai jis tuo labiau neturėtų kelti teorinių problemų. Deja, yra priešingai. Garsus vokiečių teisės filosofas Robertas Alexy pripažįsta, kad „laisvės sąvoka yra kartu ir fundamentaliausia, ir neaiškiausia praktinė sąvoka“². Iki šiol neturime autoritetingo, visuotinai pripažinto filosofinio šaltinio, kuriame įtikinamai ir visuotinai priimtina būtų atskleistas laisvės principo turinys, kurį tiesiogiai būtų galima panaudoti kuriant žmogaus teisių ir laisvių doktriną bei adaptuoti valstybių teisėje. Kita vertus, laisvės sampratą reikia įvertinti naujai, kadangi visuomenės gyvenimo pokyčiai, teisės aktų kaita reikalauja kas kartą tai daryti iš naujo.

1 Garsus JAV teisės teoretikas Ronaldas Dworkinas pripažįsta, kad laisvės sąvoka teisei yra svarbi, bet ne kaip bendras teisės principas, o kaip specifinių laisvių visuma, pavyzdžiui, „žodžio laisvė arba religija, arba politinė veikla“. Jo nuomone, teisę į laisvę kaip bendrą principą reikėtų keisti į teisę į lygybę, kuri reikštų, kad valdžia, netrukdydama žmonėms naudotis jų teisėmis ir laisvėmis, su visais jais elgtųsi „vienodai rūpestingai ir pagarbiai“. „Bet kuriuo griežtuju teisės požiūriu, teisės, kuri konkuruotų su teise į lygybę, jokia bendra teisė į laisvę apskritai neegzistuoja“, – tvirtina R. Dworkinas. Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 380.

2 Alexy, R. *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996, p. 194.

Žmogaus laisvės temai skirta daugelis filosofinių kūrinių. Apie laisvę rašė filosofai klasikai I. Kantas, J. G. Fichtė, G. F. Hegelis ir kiti. Laisvės idėjai savo raštus skyrė ir modernūs filosofai, tokie kaip Ž. P. Sartras, I. Berlin. Nors visus autorius, rašiusius laisvės tema, ir jų darbus būtų sunku išvardinti, tačiau dalis jų nurodo, su kokiomis teorinėmis ir iš jų kylančiomis praktinėmis problemomis susiduriama. Kalbant apie laisvę kaip principą, matuojantį žmogaus teisėtą būti pasaulyje, sumaištį sukelia kai kurios kritinės autorių įžvalgos. Jie rodo, kad laisvės principas, kaip žmogaus faktinės būsenos rodiklis, gali būti laikomas viso labo subjektyviu kriterijumi, o praktiškai jį taikant, tarytum pats save neigia, pasirodo paradoksaliai ar net gali atrodyti beprasmiškas. Alexy cituoja ištrauką iš Aldouso Huxleyo „Neregys Gazoje“ („Eyeless in Gaza“): „Laisvė tai žavingas žodis. Štai kodėl jūs taip trokštate ja pasinaudoti. Jūs galvojate, kad jei jūs įkalinimą laikote teisinga (angl. *true*) laisve, žmonės bus viliojami į kalėjimus. Ir blogiausia tai, kad jūs esate visiškai teisus.“³ Taigi žmogus net ir įkalinimą gali laikyti laisve, jei tik savo padėtį laikys norma. Taip mąstydamas jis akivaizdžiai darosi panašus į gyvūną, kuriam buvimas narve yra norma, jei tik netrūksta išgyvenimo išteklių.

Tačiau ir objektyviai vertinant bei logiškai samprotaujant, laisvės principas gali būti neigiamas. Jei laisvę suprasime kaip žmogaus galią veikti taip, kaip jis pats to nori, tai ar tai įmanoma? Vienas ryškiausių šių dienų JAV teisės mokslininkų Richardas Allenas Posneris teigia, kad netgi toks aiškus žmogaus valios laisvės pavyzdys kaip veiksmo modelio pasirinkimas iš kelių galimų alternatyvų byloja ne apie laisvę, o apie būtinybę. Rinkdamasis žmogus susikuria „aiškų veiksmų privalumų ir trūkumų vaizdą“. Galiausiai jo pasirinkimas susiaurėja iki vieno lemtingo varianto ir todėl yra „determinuotas“⁴. Posneris taikliai pastebi, kad žmogus, kuris, tarkim, savo pasirinkimą patiki monetos išmetimui ir galvoja, jog nukritusios monetos atsitiktinai atsiverčianti pusė reiškia jo laisvo pasirinkimo įrodymą, būtų „deterministas, o ne laisvas žmogus, nes jis pasiduotų išorės jėgai“⁵. Posneris mano, kad „laisvės principas yra grynai mentalinė konstrukcija, ir abejoja mentalinių konstrukcijų naudingumu teisei“⁶. Jo požiūriu, „teisei kur kas reikšmingesnės bihevioristinės konstrukcijos, kurių nauda ypač ryški baudžiamojoje teiseje“⁷. Taikant bihevioristinius metodus nustatoma, kurie „nusikaltėliai išėję į laisvę yra linkę vėl nusikalsti“. Tam naudojami požymiai, kaip „potraukis narkotikams, išsilavinimo stoka, amžius ir kriminalinė praeitis,...“, ir jie, pasirodo, „neturi nieko bendra su nusikaltėlio mintimis ar sąmoningais pasirinkimais“, t. y. su jo laisve⁸.

Posneris savo samprotavimais papildė teorinę poziciją, kuri, anot Gorano Duus-Otterstromo, laikoma dominuojančia tarp šiuolakinių moralės ir politinės filosofijos atstovų ir kuri vadinama *kompatibilizmu* (angl. *compatibilism*)⁹. „Kompatibilizmas yra teorija apie tai, kad laisvė ta prasme, kurios reikalauja moralė, yra suderinama su de-

3 Cit. pagal Alexy R., *supra* note 2, p. 195. Huxley, A. *Eyeless in Gaza*. London, 1995, p. 123.

4 Posner, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 148.

5 *Ibid.*, p. 147.

6 *Ibid.*, p. 151.

7 *Ibid.*, p. 149.

8 *Ibid.*, p. 149–150.

9 Angl. *compatibility* – suderinamumas.

terminizму (ir galbūt taip pat mažiausiai su kai kuriomis indeterminizmo formomis)“ – pažymi G. Duus-Otterstromas¹⁰. Kompatibilizmas, kaip rodo Posnerio samprotavimai apie žmogaus veiksmų visišką determinuotumą, remiasi *kauzaline* teze, t. y. teiginiu, kad kiekvienas žmogaus veiksmas išplaukia iš tam tikros priežasties, kuri gali būti nustatyta, jei kalbame apie praeities įvykius, arba gali būti numatyta, jei kalbame apie ateities įvykius.

Kompatibilizmas akivaizdžiai konfliktuoja su šiuo metu visuotinai pripažįstama politine teze ir teisės principu – žmogus turi prigimtinę teisę pasirinkti, kaip gyventi, ir ši jo teisė visapusiškai privalo būti ginama. Neatsitiktinai pastarųjų dešimtmečių teoriniai darbai žmogaus laisvės galimybės pagrindimo ir pateisinimo tema yra diskursas tarp kompatibilizmo šalininkų ir jų oponentų, ieškant įtikinamesnių atsakymų apie laisvės principo teorinius pagrindus ir praktinę vertę. Šiuo atžvilgiu paminėtini: Joseph Raz „*The Morality of Freedom*“ (Oxford: Oxford University Press, 1986); Gerald Dworkin „*The Theory and Practice of Autonomy*“ (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988); Robert Kane „*The Significance of Free Will*“ (Oxford: Oxford University Press, 1996); Ronald Dworkin „*Sovereign Virtue*“ (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000); Derk Pereboom „*Living Without Free Will*“ (Cambridge: Cambridge University Press, 2001); Cf. Amartya Sen „*Rationality and Freedom*“ (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002); Thomas Michael Scanlon „*What We Owe to Each Other*“ (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998); Steven Lukes „*Power: A Radical View*“ (New York: Palgrave Macmillan, 2005); Alfred R. Mele „*Free Will and Luck*“ (Oxford: Oxford University Press, 2006); Thomas Michael Scanlon „*Moral Dimensions Other*“ (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2008).

Nepaisant to, kad teoriniu lygmeniu iki šiol nerandama atsakymų – kaip yra galima laisvė ir asmens laisvas pasirinkimas, praktiniu lygmeniu, tiksliau teisėje, laisvės principui suteikiami apibrėžti kontūrai. Vokietijoje, Alexy žodžiais, „<...> Konstitucija užtikrina ne tik teisę į apibrėžtas laisves, tokias kaip nuomonių reiškimo ir rinkimų, kaip teisės prieš apibrėžtą diskriminavimą, pavyzdžiui, dėl lyties ar rasės, tačiau ir visuotinę teisę į laisvę (*allgemeines Recht auf Freieheit*) bei visuotinę teisę į lygybę (vok. *allgemeines Recht auf Gleichheit*)¹¹. Šios šalies Konstitucijos antrame straipsnyje sakoma: „Kiekvienas turi teisę į laisvą savo asmenybės raidą, jeigu jis nepažeidžia kitų teisių ir neveikia prieš konstitucinę tvarką arba dorovės dėsni“¹². Alexy teigia, kad „*teisinių laisvės samprata gali būti aiškinama dviem būdais*“. Ją galima išdėstyti kaip „visa apimančios laisvės sampratos“ (vok. *umfassenderen Freiheitsbegriff*) ypatingą konstrukciją arba per ją tiesiogiai pagrįsti konstitutyvią sąvoką, kuri nustato „teisinius įgalinimus“ (vok. *rechtliche Erlaubnis*)¹³. Pirmuoju atveju būtų kalbama apie vadinamąją *pozity-*

10 Duus-Otterstrom, G. *Freedom of Will and the Value of Choice* [interaktyvus]. 2011, p. 256 [žiūrėta 2013-04-01]. <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&hid=14&sid=aac113a3-0e64-4175-b375-6230454c6bf3%40sessionmgr14>>.

11 Alexy, R., *supra* note 2, p. 309.

12 *Deutsche Gesetze*. Munchen, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1995, GG 1, Art. 2, p. 5.

13 Alexy, R., *supra* note 2, p. 195.

vią laisvės sampratą, kuri parodytų, kas yra laisvė „savyje“ (vok. *an sich*), kokia jos „struktūra“¹⁴. Alexy pažymi, kad šiuo požiūriu laisvės sampratą nagrinėjo Kantas, Hegelis ir kiti filosofai. Anot Kanto, laisvė – tai „grynojo proto galimybė pačiam sau būti praktiniam“, o anot Hegelio, tai „proto kaip substancionalumo būtinumas, ir mes esame laisvi, kai tai pripažįstame kaip įstatymą ir sekame tuo kaip mūsų pačių substancija“¹⁵. Kitas kelias nagrinėti laisvę – traktuoti ją kaip *negatyvią* sąvoką. Anot Alexy, būtent ši sąvoka ir išreiškia teisinę laisvę. Negatyvioje laisvės sampratoje kalbama apie tai, kai „laisvės objektas numato veiksmo alternatyvą“. „Asmuo negatyvios prasmės kriterijaus požiūriu yra laisvas, kai jam veiklos alternatyva nėra draudžiama“¹⁶, – teigia Alexy.

Šio straipsnio tikslas yra nuosekliai apibūdinti pozityvios ir negatyvios laisvės filosofines sampratas, atsižvelgiant į demokratinių valstybių teisiniame reguliavime įtvirtintus institutus. Demokratinės valstybės gina savo piliečių fizinį ir psichinį integralumą, privatumą, orumą. Demokratinėse valstybėse teisės priemonėmis užtikrinama piliečių politinė, socialinė-ekonominė ir teisinė lygybė. Straipsnyje norima parodyti, kad visi šie teisiniai institutai ir yra prigimtinių laisvės užtikrinimo būdai. Norint tokią tezę teoriškai patvirtinti, straipsnyje remiamasi Kanto filosofiniais darbais, šiuolaikinio politinio liberalizmo idėjomis bei Hegelio teisės filosofijos samprata. Remiantis Hegelio filosofinėmis idėjomis, straipsnyje taip pat siekiama parodyti, kad kompatibilizmo šalininkų ir jų oponentų ginčas gali būti išsprendžiamas, parodant, kad žmogaus laisvas pasirinkimas neišnyksta ir tuo atveju, jei jis determinuotas moralinių priežasčių. Hegelio idėjų panaudojimas, aiškinant žmogaus teisių ir laisvių prigimtį bei sprendžiant minėtą ginčą tarp kompatibilizmo ir jo oponentų, ir būtų pretenzija į mokslinį naujumą.

Siekiant straipsnyje keliamų tikslų, taikomi analitinis, sisteminis, loginis bei lyginamasis mokslinio tyrimo metodai. Analitiniu metodu analizuojama mokslinė literatūra bei norminiai teisės aktai. Sisteminis mokslinio tyrimo metodas padeda struktūriškai išdėstyti straipsnį bei nuosekliai pateikti laisvės sampratą analizavusių autorių mintis. Loginis mokslinio tyrimo metodas pateikiami apibendrinimai ir išvados, lyginamasis metodas pasitelkiamas lyginant pozityviąją ir negatyviąją, Kanto ir Hegelio laisvių sampratas. Taigi tuo tikslu pradėsime nuo pozityvios ir negatyvios laisvės sąvokų interpretavimo politiniame liberalizme bei pasitelksime filosofų klasikų Kanto, Hegelio ir kitų autorių įžvalgas.

1. Negatyviosios ir pozityviosios laisvių takoskyra politiniame liberalizme

Garsus britų filosofas, politinės ekonomikos kūrėjas Johnas Stuartas Millis esė „Apie laisvę“, pabrėždamas asmens individualumo apsaugos reikšmę, tvirtina, kad „visų rūšių veiksmus, kurie be pateisinamos priežasties kenkia kitiems, gali, o svarbes-

14 Alexy, R., *supra* note 2, p. 195.

15 *Ibid.*, p. 197.

16 *Ibid.*, p. 198.

niais atvejais absoliučiai privalo, reguliuoti nepalankios nuomonės, o prireikus – aktyvus žmonių įsikišimas. Individo laisvė šia prasme turi būti ribojama; jis neprivalo įkyrėti kitiems žmonėms¹⁷. Pasak Millio, „vienintelis elgesys, už kurį jis atsakingas visuomenei, yra tas, kuris liečia kitus. Dėl elgesio, kuris liečia tik jį patį, jo nepriklausomybė teisėtai yra absoliuti“¹⁸. Taip pat jis pabrėžia, kad „visuose dalykuose, susijusiuose su asmens išoriniais ryšiais, jis yra *de jure* atsakingas tiems, kurių interesai paliečiami, ir, jeigu reikia, visuomenei kaip jų globėjai“¹⁹. Todėl „vienintelė laisvė, verta šio vardo, yra laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu, kol nemėginame atimti iš kitų jų gėrį arba trukdyti jų pastangoms jį įgyti“²⁰.

Millis skiria dvi maksimas, kurios išreiškia visą jo esė esmę. Viena iš jų pabrėžia, kad „už veiksmus, kurie daro žalą kitų interesams, individas yra atsakingas ir gali būti visuomeniškai arba įstatymiškai nubaustas, jeigu visuomenė laikosi požiūrio, kad viena ar kita yra tai, ko reikia jos saugumui“. Millis įžvelgia ir tai, kad kartais asmens laisvė gali būti apribota ir jo paties labui. Kaip pavyzdį šiam argumentui pagrįsti jis pateikia asmens pasidavimą kaip vergui ir pripažįsta tokį veiksmą kaip negaliojantį: „Jo neverstų vykdyti nei įstatymas, nei viešoji nuomonė. Pagrindas, kuriuo remiantis šitaip ribojama asmens galia sąmoningai tvarkyti savo likimą, yra akivaizdus ir labai aiškiai matomas šiuo ypatingu atveju“²¹. Millis pabrėžia, kad „Turėti galimybę nepasinaudoti savo laisve nėra laisvė. Šie argumentai, kurių jėga taip krinta į akis šiuo ypatingu atveju, akivaizdžiai yra pritaikomi kur kas plačiau; tačiau juos visur riboja gyvenimo būtinybė, kuri iš tiesų nuolatos reikalauja ne atsisakyti savo laisvės, bet sutikti su vienokiu ar kitokiu jos ribojimu“²².

Millio samprotavimuose galima pastebėti kai kurias principines autoriaus nuostatas, rodančias pozityviosios ir negatyviosios laisvių doktrinų bei jų skirties svarbą politiniame diskurse. Visų pirma asmens laisvę, kaip jo būties individualumą, valstybė privalo gerbti (negatyvioji laisvė). Antra, valstybė turi kompetenciją asmens laisvę teisškai riboti, kai, visuomenės nuomone, asmuo savo veiksmais daro žalą kitiems. Šiuo atveju yra akivaizdus visuomeninio susitarimo poreikis dėl kolektyviai ginamų vertybių (negatyvios laisvės doktrinos poreikis). Ir trečia, Milliui nesvetima mintis, kad ne bet kokia žmogaus laisvė atitinka laisvo žmogaus idėją. Žmogui negalima leisti tapti vergu prieš jo paties valią. Vadinasi, yra būtina laisvo žmogaus (pozityviosios laisvės) politinė doktrina.

Negatyvios ir pozityvios laisvių sampratas ir jų santykio aiškinimą plėtojo britų politikos filosofas ir istorikas Isaiahas Berlinas. Kalbant bendrais bruožais, negatyviają laisvę jis vadina politiškai pripažintą galimybę žmogui turėti neliečiamą laisvės sritį, o pozityvia laisve – galimybę žmogui būti savo gyvenimo šeimininku. Negatyvią laisvę

17 Mill, J. S. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 98.

18 *Ibid.*, p. 28.

19 *Ibid.*, p. 30.

20 *Ibid.*, p. 32.

21 *Ibid.*, p. 172.

22 *Ibid.*, p. 173.

Berlinas vadina politinę, kai žmogui valstybė leidžia veikti nekliudant kitiems²³. Negatyvios laisvės stygių Berlinas apibūdina kaip kitų žmonių trukdymą konkrečiam asmeniui pasiekti kokį nors tikslą. Berlinas pritaria klasikinių anglų politinių filosofų mintims ir pripažįsta laisvės ribų būtinumą. Tačiau jį domina tai, kur tos ribos turi būti nubrėžtos? Kokia egzistuoja asmens privataus gyvenimo sritis, į kurią valstybei nevalia kištis?

Berlinas laisvės ribų bei laisvės apimties ieško remdamasis liberalizmo idėjomis, pasitelkia tokių filosofų kaip J. Locke'o, A. Smith'o ir jau minėto Millio mintis bei pripažįsta, kad „ir kokių principu vadovaujantis būtų apibrėžta nesikišimo sritis – ar tai būtų prigimtinės teisės ar teisių, naudos, kategorinio imperatyvo nustatomų normų, visuomeninės sutarties nepažeidžiamumo ar bet kuris kitas principas, kuriuo žmonės stengėsi paaiškinti ir pateisinti savo įsitikinimus, – laisvė šia prasme reiškia laisvę „nuo kažko“, nesikišimą už kintančių, bet visada atpažįstamų ribų“²⁴. Galiausiai jis pripažįsta negatyviosios laisvės mastą esant sunkiai įvertinamą, priklausantį nuo įvairių aplinkybių. Berlinas sutinka, kad laisvė turi ribas, kurios priklauso nuo: „a) kiek galimybių prieš mane atverta; b) kaip lengva ar sunku kiekvieną iš šių galimybių aktualizuoti; c) kokia šių galimybių, palyginti jas vieną su kita, svarba mano gyvenimo planui (atsižvelgiant į mano charakterį ir aplinkybes); d) kiek apgalvoti žmonių veiksmai tas galimybes panaikina ir atveria; e) kokią vertę įvairiausioms galimybėms teikia ne tik subjektas, bet ir visuomenė, kurioje jis gyvena“²⁵.

Pozityvioji laisvės samprata, Berlino teigimu, yra kilusi iš žmogaus noro būti savo paties šeimininku ir išreiškiama kaip laisvė „kam“. Pozityviosios laisvės sąvoką Berlinas apibūdina tokiais teiginiais: „Aš noriu būti subjektas, o ne objektas, veikti skatinamas savo proto ir sąmoningų tikslų <...>. Pirmiausia aš noriu save suvokti kaip mąstančią, turinčią valią, aktyvią būtybę, atsakingą už savo pasirinkimus ir galinčią juos paaiškinti savo pačios idėjomis ir tikslais. Laisvas jaučiuosi tiek, kiek tikiu, kad taip yra, ir pavergtas tiek, kiek esu priverstas suvokti, kad taip nėra“²⁶. Tačiau asmuo, būdamas pats sau šeimininkas, gali ir nori savo valią primesti kitam (-iems).

Taigi pozityviosios laisvės samprata problemų nekelia santykyje su savimi, savuoju „aš“. Tačiau problema iškyla realizuojant laisvę santykyje su kitais. Berlinas teigia, kad „ši „pozityvi“ laisvės kaip buvimo savo paties šeimininku samprata kartu su jos peršama mintimi apie prieš save patį atsigrežiantį žmogų iš tikrųjų, kaip rodo istorija, teoriniu ar praktiniu požiūriu lengviausiai pasidavė šitam asmenybės suskaidymui į dvi dalis: į transcendentinį, viešpataujantį kontrolierių ir į empirinį troškimų bei aistrų gumulą, kuris turi būti suvaldytas ir pažabotas“²⁷.

Remdamasis Kanto laisvės filosofija, kaip žmogaus autonomiškumo išraiška, Berlinas pabrėžia, kad šitaip suvokiama laisvė suvaidino pagrindinį vaidmenį ir politikoje, ne tik etikoje. Šią laisvės doktriną jis laiko politinio liberalizmo pagrindu: „šios doktrinos

23 Berlin, I. *Dvi laisvės sąvokos. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 56.

24 Berlin, I. *supra* note 23, p. 61.

25 *Ibid.*, p. 65.

26 *Ibid.*, p. 66.

27 *Ibid.*, p. 69.

a priori versija – tai sekularizuoto protestantiškojo individualizmo forma, kur Dievo vietą užima racionalaus gyvenimo samprata, o individuali, bendrumo su Juo siekianti siela pakeista protu apdovanotos asmenybės samprata; ta asmenybė stengiasi būti valdoma proto, ir vien tik proto, nepriklausyti nuo nieko, kas ją, pasitelkdamas jos iracionaliąją prigimtį, galėtų išmušti iš vėžių ar apgauti²⁸.

Berlinas mano, kad laisvė „pozityviaja“ prasme sudaro esmę tautinių ir socialinių savivaldos reikalavimų, kurie įkvėpė galingiausius ir moraliai teisius mūsų epochos sąjūdžius. Pabrėžęs „pozityvios“ laisvės sampratos politiname diskurse svarbą, Berlinas prioritetą teikia „negatyviajai“ laisvei. Jis pritaria XIX a. liberaliems mąstytojams, kad „laisvė šia „pozityviaja“ prasme gali lengvai sugriauti pernelyg daug „negatyvių“ laisvių, kurias jie laikė šventomis. Jie nurodė, jog tautos suverenumas gali lengvai sugriauti individų suverenumą²⁹, tuo pat metu įžvelgdamas šių sąvokų konfliktiskumą. Jis nemano, kad įmanoma harmoningai įgyvendinti visus skirtingus žmonių tikslus, ir todėl pliuralizmas su jo reikalaujamos „negatyviosios“ laisvės mastu jam atrodo teisingesnis ir „daug žmoniškesnis idealas negu tikslai tų, kurie stipriose, disciplinuotose, autokratinėse struktūrose siekia „pozityvaus idealo – kad klasės, tautos ar visa žmonija būtų savo pačių šeimininkai <...>. Manyti, kad visas vertybes galima išdėstyti vienoje skalėje ir kad paprasčiausiai išsižūrėjus galima nustatyti aukščiausiąją iš jų, man atrodo, reiškia iškreipti mūsų žinomą tiesą, kad visi žmonės yra laisvi subjektai, o moralinį sprendimą pateikti kaip operaciją, kurią iš principo galima atlikti su logaritmine liniuote <...>. Pagaliau žmonės renkasi iš galutinių vertybių; jie renkasi taip, o ne kitaip, nes jų gyvenimą ir mąstyseną lemia pamatinės moralinės kategorijos ir sąvokos, kurios (bent jau didelės erdvės ir laiko atkarpose) yra jų būties, mąstymo ir jų tapatybės pajautimo dalis; dalis to, kas juos daro žmonėmis“³⁰.

Berlinas neįsivaizduoja, kaip visas vertybes, kurios išreikštų pozityvią laisvę, galima išdėstyti vienoje skalėje. Siekį nustatyti žmogaus laisvę išreiškiančių vertybių katalogą Berlinas laiko utopišku, o pačias pastangas politiškai žalingu užsiėmimu. Būtent todėl Berlinas teikia prioritetą negatyviajai laisvei, kuri aiškiai parodo jo rūpestį kiekvieno asmens autonomijos politinėje bendruomenėje išsaugojimu. Tokia pozicija reikštų minėtą Dworkino politinę lygybę kaip pamatinę politinę teisę, keičiančią bendrą teisę į laisvę. Tačiau Dworkinas, kaip minėta, pripažįsta, kad egzistuoja *teisės į laisves*. Šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse preziūmuojamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos primatas. Kuriant demokratinės valstybės įstatymus susiduriama su neatidėliotina būtinybe turėti supratimą jei ne apie bendrą teisę į laisvę, tai bent apie teises į konkrečias laisves. Kitais žodžiais tariant, neįmanoma užtikrinti piliečių politinės lygybės (negatyvios laisvės) neturint kriterijų nustatyti žmogaus teisių ir laisvių ribų. Savo ruožtu teisių ir laisvių ribų atpažinimas reikalauja pažinti jų prigimtį. Šia prasme negatyvioji laisvė, arba galima

28 Berlin, I., *supra* note 23, p. 73.

29 *Ibid.*, p. 98.

30 *Ibid.*, p. 107.

teigti, politinė lygybė, vis vien turi remtis pozityviosios laisvės doktrina (žmogaus pagrindinių teisių ir laisvių teorija).

2. Kanto pozityvios ir negatyvios valios laisvės samprata

Kantas, apibūdindamas žmogaus prigimtį, remiasi elementaria aksioma. Žmogus nuo kitų gyvų būtybių visų pirma skiriasi tuo, kad turi protą. Protas yra ta galia, kuria žmonės suvokia savo būtį, pasaulį, siekia įprasmingi savo gyvenimo tikslus. Būtent protas įgalina žmogų suvokti savo esybę ir išsiveržti iš gamtinės aplinkos į dvasinę būklę, nebepriklausyti nuo gamtinių troškimų ir tokiu būdu pasijusti visiškai laisvam. Ar žmogus pajėgus nepaklusti išorinėms jėgoms, o priešingai – diktuoti joms savo valią? Kantas atsako į šį klausimą pozityviai, tačiau su viena principine išlyga. Žmogus gali būti tikrai laisvas tik kaip *moralinis* subjektas, kuris priešina pareigą jusliniam troškimui. Pasak Kanto, „pareiga remiasi visai ne jausmais, potraukiais ar polinkiais, o vien tik protingų būtybių tarpusavio santykiais, kai į kiekvienos protingos būtybės valią visada turi būti žiūrima ir kaip į *dėsnių kūrėją*, nes priešingu atveju būtinumo negalima būtų suprasti kaip *tikslo paties savaime*“³¹. Kantas pabrėžia, kad „protas turi į save žiūrėti kaip į savo principų kūrėją, nepriklausomą nuo pašalinių įtakų; vadinasi, kaip praktinis protas arba kaip protingos būtybės valia jis turi pats save pripažinti laisvu, t. y. tokios būtybės valia gali būti jos pačios valia tik per laisvės idėją ir, vadinasi, praktiniu požiūriu ją reikia priskirti visoms protingoms būtybėms“³².

Kantas siekia įvardyti savybę, kuri rodytų, kad asmuo apsisprendžia elgtis pagal laisvės idėją, t. y. siekia atskirti jutimų pasaulį nuo intelekto pasaulio ir veikti tik pagal proto nurodymus. Ši savybė yra protas, stebimas per *inteligencijos* išraišką. Filosofo požiūriu, „žmogus, kaip protinga būtybė, vadinasi, priklausanti protu suvokiamam pasauliui, savo valios priežastingumo negali mąstyti kitaip, kaip vien vadovaudamasis laisvės idėja; juk nepriklausomybė nuo jutimų pasaulį sąlygojančių priežasčių (ją protas visada turi pats priskirti) yra laisvė. O su laisvės idėja neatskiriamai susijusi *autonomijos* sąvoka, o su ja – visuotinis dorovės principas, kuris idėjoje yra *protingų būtybių* visų veiksmų pagrindas“³³.

Kantas žmogaus laisvą mąstymą lygina su persikėlimu į intelekto pasaulį ir suvokimu valios autonomijos, kurios pasekmė yra moralė, o mąstyti save moraliai įpareigotą verčia asmenį suvokti savo priklausomybę ne tik jutiminiam, bet kartu ir intelekto pasauliui: „laisvės idėja daro mane vien protu suvokiamo pasaulio nariu; todėl, jei aš būčiau tik juo, visi mano poelgiai visada atitiktų valios autonomiją, bet, kadangi aš į save žiūriu ir kaip į jutimų pasaulio narį, mano poelgiai *privalo* atitikti valios autonomiją“³⁴.

Kantas teigia, kad „laisvė ir jos, kaip sugebėjimo su nepalenkiama nuostata laikytis moralės dėsnių, įsisąmoninimas yra nepriklausomybė nuo polinkių, bent jau kaip deter-

31 Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 69.

32 *Ibid.*, p. 87.

33 Kantas, I., *supra* note 31, p. 92–93.

34 *Ibid.*, p. 94.

minuojančių (nors ir nedarančių poveikio) mūsų troškimų motyvų; ir kiek aš įsisąmoninu šią nepriklausomybę, laikydamasis savųjų moralės maksimų, laisvė yra vienintelis nekintamo pasitenkinimo, būtinai susijusio su šių maksimų laikymusi ir nesiremiančio jokių specialiu jausmu, šaltinis, ir ši pasitenkinimą galima vadinti intelektualiniu³⁵.

Kantas laisvės nelaiko patyrimo sąvoka, o vien tik proto. Bandydamas laisvės sąvoką aiškinti per gamtinį būtinumą, pateikia išvadą, jog „laisvė – tik idėja, kurios objektivus realumas jokia būdu negalės būti įrodytas, remiantis gamtos dėsniais, taigi, ir jokiame galime patyrimo; vadinasi, jos niekada negalima suprasti ar netgi tik atpažinti, kadangi neįmanoma jai surasti pavyzdžių pagal kokią nors analogiją. Ji reikšminga tik kaip būtina proto prielaida tokios būtybės, kuri suvokia savyje valią, t. y. galią, kuri dar skiriasi nuo grynos troškimų galios (būtent – galią apsispręsti veikti inteligencijos keliu, vadinasi, pagal proto dėsnius, nepriklausomai nuo prigimties instinktų)³⁶.

Veikti ne pagal troškimus, o iš moralinės pareigos Kanto filosofijoje reiškia veikti pagal proto principus. Kanto teigimu, „tik protinga būtybė turi *valią*, arba galią veikti pagal dėsnių *supratimą*, t. y. pagal principus“. Jis suformuluoja fundamentinį moralinį principą – kategorinį imperatyvą, kuris išreiškia žmogaus moralinę prigimtį ir pasirodo kaip realios žmogaus laisvės galimybės pagrindas: „aš visada privalau elgtis tik taip, kad galėčiau taip pat norėti, kad mano maksima taptų visuotiniu dėsniu³⁷. Filosofas teigia, kad „protas mums duotas kaip praktinė galia“, t. y. tokia galia, kuri turėtų lemtingos įtakos žmogaus *valiai*, kad ši būtų laisva. Todėl tikroji proto paskirtis turėtų būti – sukurti valią; „ne tiek *kaip priemonę* kuriam nors tikslui, o *gerą valią pačią savaime* <...> ta valia negali būti vienintelis ir pilnas gėris, bet ji turi būti aukščiausias gėris, sąlygojant visa kita, netgi bet kurį laimės troškimą³⁸. Ir tokia valia yra išreiškiama kaip galimybė pasirinkti tai, ką protas laiko geru. Priešingu atveju, jei valia nevisiškai atitinka protą, žmogaus poelgiai yra vertinamai kaip prievartiniai.

Žmogaus valios atžvilgiu Kantas nustato praktinį imperatyvą, kuris parodo, kad žmogaus moraliai leistini veiksmai turi aiškų orientyrą – patį žmogų kaip visų žmogaus veiksmų moralinio vertinimo matą. Šis proto principas skamba taip: „elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą³⁹. Jei žmogus yra tikslas pats savaime, jis negali naikinti savęs, disponuoti ar pasinaudoti kitu žmogumi; taip pat ir kito asmens tikslai, kaip paties savaime tikslo, turi būti ir visų (mano) tikslai. Šitai mąstydamas Kantas išveda praktinį valios principą, kaip svarbiausią jos atitikties visuotiniam praktiniam protui sąlygą: *kiekvienos protingos valios, kaip visuotinius dėsnius nustatančios valios, idėja*, kuri reiškia, kad žmogus savo laisva valia nusistato sau visuotinius dėsnius ir pats jiems paklūsta, t. y. žmogus yra savo taisyklių kūrėjas ir šių taisyklių vykdytojas.

Moralinė žmogaus laisvės esmė „ne eliminuoja žmogaus laisvę, o priešingai – ją aktualina. Kaip moralinis subjektas, žmogus savo kasdiniuose veiksmuose tampa rea-

35 Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987, p. 140.

36 Kantas, I., *supra* note 31, p. 101.

37 *Ibid.*, p. 27.

38 *Ibid.*, p. 19.

39 *Ibid.*, p. 62.

liai laisvas <...> jei ir tik jei žmogus vadovaujasi moralės įstatymu (jei jo veikla užpildo ma moralumu), jis yra iš tikrųjų laisvas (veikia pagal prigimtines teisės reikalavimus) ir negali būti varžomas jokių išorinių autoritetų⁴⁰.

Panagrinėkime Kanto tezę apie tai, kad žmogus „paklūsta tik savo paties nustatytiesiems ir vis dėlto visuotiniams dėsniams ir kad jis privalo elgtis tik pagal savo paties valią“⁴¹. Viena vertus, taip besielgiantis žmogus yra laisvas (pats sau nusistato dėsnius) ir, kita vertus, tokių žmogaus veiksmų niekas negali varžyti, nes jis veikia pagal visuotinius dėsnius. Ši mintis reiškia žmogaus, kaip moralinio subjekto, prigimtinių autonomiją. Kantas autonomiją laiko kiekvieno žmogaus ir kiekvienos protingos prigimties orumo pagrindu. „Valios autonomija – tai valios ypatybė, per kurią ji (nepriklausomai nuo jokių noro subjektų ypatybių) yra pati sau dėsniš. Vadinasi, autonomijos principas būtų toks: rinktis tik taip, kad mūsų pasirinkimo maksimos tame pačiame norėjime būtų suprantamos ir kaip visuotinis dėsniš“⁴². Taip pat tai yra „visų moralės dėsnių ir juos atitinkančių pareigų vienintelis principas <...> moralės dėsniš išreiškia ne ką kita kaip grynojo praktinio proto, t. y. laisvės, autonomiją, ir autonomija pati yra visų maksimų formali sąlyga, tik kuriai esant jos gali derintis su aukščiausiu praktiniu dėsniu“⁴³.

Kalbant apie žmogaus moraliai autonomišką prigimtį būtina skirti asmeninę autonomiją bei dorovinę autonomiją. „Asmeninė autonomija yra individuali gėrybė – kiek tai refleksyviai patvirtinta, dorovinė autonomija – santykiai tarp skirtingų žmonių ir jų skirtingų gėrybių kaip tai nustatyta bei įteisinta“⁴⁴. Asmeninė autonomija reikštų, kad žmogaus laisvė yra tik jo paties proto visuotinai reikšmingų sprendimų sąlygota. Dorovinė autonomija jau reikalauja žmonių sutartinio moralinio vertinimo, kuris gali būti teisiškai pripažintas ir ginamas.

Apie kokią žmogaus autonomijos formą Kantas kalba: apie asmeninę ar dorovinę? Atrodo, kad Kantui ši skirtis nereikšminga. Pagrįsdamas laisvę kaip žmogaus prigimties savybę, jis pristato asmeninės autonomijos idėją. Tvirtindamas, kad žmogaus laisvė – tai pareiga kiekvieną žmogų laikyti tikslu, bet ne priemone (gerbti kiekvieno žmogaus orumą), Kantas prabyla apie dorovinę žmogaus autonomijos prigimtį. Laikyti kiekvieną žmogų tikslu, bet ne priemone galima tik tuomet, jei egzistuoja toks kolektyvinis susitarimas ir kolektyviai praktikuojama dorybė. „Dorovės metafizikos pagrinduose“ Kantas faktiškai tapatina žmogaus autonominio proto ir kolektyvinio moralinio sprendimo taisyklės bei dorybes. Kantas šiuo požiūriu laikytinas politinio liberalizmo teoretiku, kuriam žmogaus moralinė autonomija kyla iš visuomenės kolektyviai praktikuojamų etinių nuostatų⁴⁵.

40 Arlauskas, S. *Turingieji teisės pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 24–25.

41 Kantas, I., *supra* note 31, p. 67.

42 *Ibid.*, p. 77.

43 Kantas, I., *supra* note 35, p. 48–49.

44 Rostboll, Ch. F. *Kantian Autonomy and Political Liberalism* [interaktyvus]. 2011, p. 346 [žiūrėta 2013-02-01]. <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&hid=14&sid=aac113a3-0e64-4175-b375-6230454c6bf3%40sessionmgr14>>.

45 Rostbollas neigia kai kurių šiuolaikinių politinių liberalų (pvz., Ch. Larmore) pastabas dėl dorovinės autonomijos nereikšmingumo, teigdamas, kad „kai mes gerbiame kitus kaip galutinius tikslus, mes tokiu būdu gerbiame gebėjimą nustatyti tikslus, kas yra suderinama su gebėjimu ir teisėmis kitų daryti tą patį. Trumpai tariant, „žmonijos orumas“ glūdi gebėjime pagal moralinę teisę siekti laimės“.

Šiuolaikinio politinio liberalizmo gerbėjas Ch. F. Rostbollas teigia: „Autonomija yra suderinama su pagarba žmonių gebėjimui turėti skirtingas vertybių sampratas, kai vertybė vertinama kaip instrumentinė ir kai pagrindinis įsipareigojimas yra pagarba autonomijai kaip tarpasmeninių santykių reguliavimo normai negu kaip gėrybei <...>. Kada mes žvelgiame į autonomiją praktinio proto požiūriu, mes matome ją kaip idėją ir principą, kuris veikia žmones neišvengiamai būti įsipareigojusiems, kai nusprendžia ką nors daryti bendrai“⁴⁶. Rostbollas kritiškai pastebi, kad kai liberalai atmeta Kanto autonomijos principą, toks požiūris naikina santykį tarp liberalizmo ir demokratijos, t. y. kompromiso, kuris buvo pasiektas suderinus jų idėjas tarp asmens laisvės ir lygybės.

Taigi Kanto filosofijoje žmogaus laisvas pasirinkimas kartu reiškia ir etinį įsipareigojimą žmonių kolektyvui. Laisva valia – tai etiškai įsipareigojusi valia, tai gera valia. Nors Kantas skiria tobulas ir netobulas pareigas bei pareigą sau, tačiau svarbiausia pareiga, autoriaus nuomone, pareiga kitiems. Atskleisdamas žmogaus savanaudiškumą: „kas man rūpi? Tebūna kiekvienas laimingas tiek, kiek jam leidžia dangus arba kiek jis pats sugeba; nieko iš jo neatimsiu ir nepavydėsiu, bet prisidėti kuo nors prie jo gerovės ar padėti jam varge aš neturiu jokio noro“⁴⁷, Kantas pabrėžia, kad tai negali tapti visuotiniu dėsniu, nes „valia, kuri tai nuspręstų, pati sau prieštarautų, nes gali būti ne vienas toks atvejis, kai žmogui reikia kitų meilės ir užuojautos, o tokiu gamtos dėsniu, atsiradusiu jo paties valia, jis pats sau atimtų bet kurią viltį susilaukti pagalbos, kurios jis norėtų“⁴⁸. Pareiga turi būti išreiškiama kaip praktinis besąlygiškas elgesio būtinumas: „ji turi turėti valią visoms protingoms būtybėms [...] ir jau vien dėl to ji turi būti dėsniš ir kiekvienai žmogaus valiai“⁴⁹.

Kalbant apie realų Kanto laisvės sąvokos filosofinės interpretacijos turinį, būtina pažymėti du dalykus. Pirma, laisvė – tai žmogaus protingas pasirinkimas, skiriant gerį nuo blogio. O tai reiškia, kad „laisvė – tai priedermė protingai atsižvelgti į daugybę natūralių polinkių, pagundų ir kartu įgyvendinti proto maksimą <...> tikroji laisvė būtų tokia būseną, kai žmogui pavyksta, bent jau savo požiūriu, moraliai nepriekaištingai susidoroti su visais gyvenimo mėsais iššūkiais“⁵⁰. Laisvės idėja yra reikšminga žmogui kaip būtina proto galia, kuri turi pajėgti valdyti žmogaus troškimus, norus ir stengtis įgyvendinti tik moraliai teigiamus veiksmus. Ir antra, laisvė – tai imperatyvas gerbti žmogiškumą, laikyti kiekvieną žmogų aukščiausiu tikslu.

Kanto pozityvios laisvės teorija, susiejanti žmogaus laisvą pasirinkimą su praktiniu protu ir pagarba žmogiškumui (orumi), gali būti laikoma laisvės teisinės doktrinos pavyzdžiu. Kanto laisvės teorijoje pozityvi ir negatyvi laisvė yra darnoje. Žmogaus elgesio modelio pasirinkimo laisvė išplaukia iš žmogaus moralinės prigimties rinktis tarp gėrio ir blogio. Būtent gėrio pasirinkimas yra žmogaus autonominės būties išraiška. Sykiu žmogaus moralinė autonomija negali peržengti ribų, kurias nustato žmogiškumo

46 Rostboll, Ch. F., *supra* note 44, p. 363.

47 Kantas, I., *supra* note 31, p. 54–55.

48 *Ibid.*, p. 54–55.

49 *Ibid.*, p. 56.

50 Arlauskas, S. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011, p. 42.

(pagarbos kiekvieno žmogaus orumui) reikalavimas. Ten, kur vieno žmogaus veiksmas pažeidžia kito žmogaus autonomiją (orumą), pateisinama valstybės kompetencija drausti vieno žmogaus veiksmus, kuriais pažeidžiama kito žmogaus autonomija. Štai tokios doktrinos pagrindu demokratinėje valstybėje kiekvienam žmogui ne tik galima, bet ir būtina suteikti galimybę veikti pagal dorovės dėsno reikalavimus (veikti su gera valia). Tokia politinė nuostata tiesiogiai įtvirtinta jau minėtame Vokietijos konstitucijos antrame straipsnyje.

Kanto filosofija neišsprendžia visų žmogaus laisvės praktinio įgyvendinimo problemų tiek jos negatyvia, tiek ir pozityvia prasmėmis. Demokratinė valstybė Kanto filosofijos požiūriu privalo nepažeisti ir ginti žmogaus orumą, bet ši filosofija nepaaiškina, kokios priemonės tam turi ir gali būti panaudotos. Ar, pavyzdžiui, valstybė gali numatyti baudžiamojo poveikio įstatymus, kaip laisvės atėmimą ar net mirties bausmę? Pozityvios laisvės požiūriu nėra aišku, kiek moralu žmogui rūpintis savo asmenine gerove, kad tai atitiktų kategorinio imperatyvo (geros valios) reikalavimus. Kokiu racionalių, proto nustatytu kriterijumi žmogus galėtų remtis, kad jo išmąstyti elgesio standartai galėtų tapti visuotinai priimtinais taisyklėmis? Kanto suformuluota taisyklė elgtis taip, kad kiekvienas žmogus būtų laikomas tikslu, o ne priemone, praktinio taikymo požiūriu pasirodo pernelyg abstrakti. Ji reiškia tik tai, kad būtina elgtis pagal laisvės dėsni – kategorinį imperatyvą, t. y. pagal tokius principus, kurie asmens subjektyviu įsitikinimu yra universalūs. O tai reiškia, kad Kanto teorija įsprausta tarsi į užburimą ratą, kai žmogaus veiksmų visiškai determinuotumas (priežastinis sąlygotumas) ir nedeterminuotumas (laisvė) keičia vienas kitą. „Kategorinio imperatyvo struktūra grindžiama žmogaus moralinė būtis. Moralinės laisvės objektas – gėris – grindžia teisę į laisvę, t. y. pareigą vadovautis kategorinio imperatyvo struktūra. Kanto laisvės teisė taip ir lieka viso labo subjektyviai (moraliai) legituota kategorija“⁵¹. Dėl šios priežasties Kanto laisvės filosofinę sampratą būtų galima laikyti minėto kompatibilizmo klasikine išraiška. Kad Kanto laisvės teorija būtų esmingai papildyta, būtina aptarti socialinių gėrių klausimą, arba kitais žodžiais, būtina užpildyti Kanto aptartą asmens moralinę savivoką apibrėžtu žmogus teisių turiniu. Tuo tikslu pasinaudosime Hegelio filosofinėmis idėjomis.

3. Socialiniai gėriai ir laisvės formos: Hegelio laisvės samprata žmogus teisių požiūriu

Hegelis, skirtingai nei Kantas, laisvės idėją grindžia ne vien žmogaus moraline, bet ir jusline prigimtimi. „Kantas žmogaus valios laisvę tiesiog preziumuoja kaip žmogaus formalią moralinę galią nepriklausyti nuo jokių juslinių apibrėžčių, o Hegelis moralinę laisvę interpretuoja jos nesaistydamas ir kartu saistydamas jusline patirtimi“⁵². Hegelis nereikalauja vardan nepriekaištingo laisvės įgyvendinimo žmogui atsiriboti nuo visų materialaus pasaulio teikiamų malonumų, bet kartu pasirūpina, kad materialūs gėriai

51 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 29.

52 *Ibid.*, p. 106.

neužgožtų ir nepažudytų dvasinių gėrių. Kantišką valios laisvės teoriją Hegelis taip pat atvaizduoja kaip empirinio subjekto emociškai išgyvenamą dvasinę patirtį. „Kanto išnagrinėtą asmens moralinę autonomiją „jis laiko ne vienintele asmens laisvės forma, bet tik asmens „sąžinės laisvės“ forma, kuri egzistuoja greta kitų asmens realios laisvės formų“⁵³. „Sąžinė yra absoliuti subjektyvios savimonės teisė, būtent žinoti savyje ir iš savęs pačios, kas yra teisė ir pareiga, ir nepripažinti nieko, išskyrus tai, ką ji žino apie gėrį, kartu tvirtinimą, kad tai, ką ji šitaip žino ir nori, iš tiesų yra teisė ir pareiga. Sąžinė kaip ši subjektyvaus žinojimo ir to, kas yra savyje ir sau, vienybė yra šventybė, į kurią kėsintis būtų šventvagystė“⁵⁴ – teigia Hegelis.

Hegelį Kanto filosofinėje laisvės interpretacijoje įžvelgia bendrą žmogaus laisvai prigimčiai būdingą struktūrą. Kantas, kaip minėjome, žmogaus būties moraline paskirtimi laiko siekį užtikrinti savo kasdienių tikslų įgyvendinimą tokiu būdu, kad tai atitiktų universalios proto maksimos – kategorinio imperatyvo – reikalavimus. Žmogus Kanto filosofijoje laisvas yra ne todėl, kad nuslopiną visus savo materialius troškimus, bet todėl, kad jiems nepataikauja ir juos tenkina visuotinai priimtiniu būdu. Laisvas žmogus Kanto filosofijoje būtent moralės pagrindu suderina savo kūnišką prigimtį su dvasine. Tokią asmenybės kūniškos ir dvasinės būties dermę Hegelis ir laiko laisvės esme. Hegeliui žmogaus laisvė – tai nuolatinis judėjimas link savo autentiškos būties, kai tenka garbingai susidoroti su visais gyvenimo keliamais iššūkiais. Štai kodėl Hegelis laisvę, kaip bendrą principą, kaip pamatinę žmogaus būties struktūrą, aiškina trinarės figūros pagrindu.

Visų pirma jis preziumuoja laisvę savyje kaip pirmąją laisvės principo sklaidos pakopą: „Aš randu save arba kurią Aš teigiu savyje, bėgimas nuo kiekvieno turinio kaip apribojimo – yra tai, dėl ko valia apibrėžia save arba ką vaizdiny fiksuoja sau kaip laisvę, tai šitaip yra negatyvi, arba sampročio, laisvė“⁵⁵. Ši laisvės struktūrinė dalis reikštų, kad žmogus įsisąmonina save kaip aš, kaip esybę, kaip pačios laisvės galimybės pradžią, tiesiog kaip norą, kaip užduotį būti laisvam. Čia nėra „jokio judėjimo į priekį ir jokio įtarpinimo: taigi valia yra betarpiškumo, būties formoje“⁵⁶. Šiuo požiūriu subjektas yra asmuo: „Asmenybėje glūdi tai, kad aš kaip Šis esu visiškai apibrėžtas visais aspektais (vidinėje savivalėje, polinkyje ir troškime, taip pat kaip ir pagal betarpišką išorinę esatį) ir baigtinis, bet visiškai grynas santykis su savimi, taigi baigtinume žinau save kaip *begalinį*, visuotiną ir laisvą“⁵⁷, t. y. suvokiu save kaip asmenį (Hegelį kiekvieną būtybę apskritai laiko subjektu). Pasak Hegelio, ši būseną yra tuščia „Aš“ tapatybė, tačiau ji pereina į antrą valios laisvės principo pakopą – laisvę konkretybėje (laisvę sau): „Čia Aš nuo skirtumų neturinčio neapibrėžtumo pereina į išskyrimą, į apibrėžtumo kaip turinio ir objekto teigimą. Aš ne tiesiog noriu, o ko nors noriu“⁵⁸. Tai yra „valios laisvės gebėjimas virsti „empiriškai tikra“, filosofo terminais tariant, gebėjimas „save riboti“, arba

53 Arlauskas, S., *supra* note 50, p. 49.

54 Hegel, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000, p. 80.

55 *Ibid.*, p. 57.

56 *Ibid.*, p. 96.

57 *Ibid.*, p. 97.

58 *Ibid.*, p. 60–61.

valios, kaip visuotinybės, virsmas baigtinybe⁵⁹. Hegelis ne tik neneigia, kad žmogus ribojamas jauslinio pasaulio objektais, bet šis ribotumas yra laisvės sąlyga ir žmogui nėra neperžengiama siena. Jei nubrėžtume „nei teoriškai, nei praktiškai neperžengiamą grięžtą ribą tarp žmogaus sąmonės ir jai išoriško pasaulio objektų, kalbėti apie valios laisvę iš esmės nebelieka jokių galimybių <...>“⁶⁰. Žmogaus laisvės sąlyga yra dar nepažintas, dar svetimas, dar nepertvarkytas pagal asmeninius tikslus pasaulis. Žmogaus sąmonei, jo laisvės siekiui išoriniai objektai, daiktai yra žmogaus valios laisvės sąlyga ir kliūtys, bet tokios kliūtys, kurias įveikiant ir tampama laisvu. Pagaliau trečia laisvės principo pakopa – *laisvė kitame* (kitam): „Aš savo apribojime, šiame Kitame, yra pačiame savyje, kad, apibrėždamas save, Aš tebėra savyje ir nenustoja išlaikęs visuotinybės: tai ir yra konkreti laisvės sąvoka, o abu ankstesni momentai pasirodė esą visiškai abstraktūs ir vienpusiški. Šią laisvę mes jau turime jausmo forma, pvz., draugystėje ir meilėje. Čia nesame vienpusiškai savyje, o noriai apribojime pažįstame save kaip save patį“⁶¹. Ši pakopa reiškia, kad „aukščiausia moralinė ir teisinė subjekto pareiga yra jo paties identiteto atkūrimas“⁶². Trečioji pakopa – tai aiškus laisvės sklaidos finišas, kai išorinis pasaulis jau nėra svetimas, kai kliūtys įveiktos, kai darna atkurta, kai aš ir kitas sudarome vienovę. Šitoks laisvės principo interpretavimas apima visų pirma formalų identitetą, t. y. savęs suvokimą kaip idealybę, antra – priklausomybę, t. y. savęs atradimą kitame, ir trečia – sintezę, tpsmą konkrečiu identitetu.

Jei kalbame apie pozityvią žmogaus laisvę, tai Hegelio laisvės principo interpretacija pasako labai daug ir atrodo reikšminga sprendžiant kompatibilizmo šalininkų ir jų priešininkų ginčą: ar laisvė apskriti yra ar jos nėra. Žmogui laisvė yra ir dovana, ir didžiulė našta. Dovana todėl, kad žmogui duota galimybė būti pasaulyje, ir būti taip, kaip sugeba, kaip lemia jo paties pasirinkimas. Žmogus gyvenimo kelio pradžioje yra tik žmogaus gyvenimo potencialas. Koks bus šis gyvenimo kelias, priklauso nuo jo paties, t. y. nuo to, kaip jis susidoros su gyvenimo iššūkiais. Našta todėl, kad būti laisvam pasaulyje nereiškia kažko neapibrėžto ir savaime vykstančio. Būti pasaulyje reiškia ieškoti savo identiteto, judėti, kurti ir įgyvendinti prigimtinius tikslus. Neabejotina, kad tokia žmogaus prigimtinė laisvė kartu yra ir jo prigimtinė teisė.

Priimant Hegelio laisvės interpretaciją kaip bendrą formą, galima svarstyti ir apie šios formos modifikacijas ypatingose gyvenimo situacijose, kai jam lemta siekti tam tikros apibrėžtos identiteto formos. Šias modifikacijas Hegelis išryškina per universalios kosminės galios (jo filosofijoje tai yra *pasaulinis protas* ir *kosminė dvasia*) savisklaidos įvairius pavidalus: buvimą moraliu subjektu, šeimos nariu, valstybės piliečiu, istorinės bendrijos nariu⁶³.

Žinoma, Hegelio žmogaus būties atvaizdavimas per kosminės dvasios savisklaidą šių dienų akimis panašus į mistiką. Tačiau tai nereiškia, kad reiktų atmesti ir laisvės principo kaip asmens identiteto siekio idėją. Tokią idėją galima išreikšti šių dienų politi-

59 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 108.

60 *Ibid.*, p. 108–109.

61 Hegel, G. W. F., *supra* note 54, p. 63.

62 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 110.

63 Hegel, G. W. F. *Filosofija dukha* [Philosophy of Soul]. Moskva: Misl, 1977, s. 326–381.

niam ir teisiniam diskursui būdingomis kategorijomis. Žvelgiant iš sociologijos mokslo perspektyvų, galima kalbėti apie žmogaus buvimo realiame pasaulyje ribines situacijas, kuriose atsidiūręs kiekvienas racionaliai mąstantis subjektas dažniausiai prisiskiria sau ir kartu priskiria kitiems tas pačias prigimtines teises ir panašiai ar netgi vienodai interpretuoja tų teisių turinį.

Išskirtinė ir pradinė situacija yra gamtinė situacija, kai žmogui svarbiausia išsaugoti savo biopsichologinės būties tapatumą (fizinį ir psichinį integralumą). Fizinis ir psichinis integralumas (žmogaus kūno laisvė, autentiška būtis) aprėpia asmens pareigas patenkinti savo gyvybiškai svarbius poreikius. Ši laisvės forma nesiskiria nuo gamtinėje aplinkoje egzistuojančių kitų gyvybės formų poreikių tenkinimo, išskyrus tai, kad žmogus turi protą ir suvokia save ne tik kaip gamtinę, bet ir kartu kaip mąstančią būtybę.

Asmens laisvė kaip teisinė kategorija, pagal Hegelį, realizuojama privačios nuosavybės teisėje, t. y. turtiniuose teisiniuose santykiuose. Turtiniai teisiniai santykiai – tai specifinė sritis, kurioje sąveikauja autonomiškai subjektai, iš kurių kiekvienas prisiimančias atsakomybę už savo asmenį. Privati autonomija reikštų žmogaus identitetą jo profesinėje ir kitoje kūrybinėje veikloje. „Tik nuosavybėje asmuo pasireiškia kaip protas. Net jei ši pirmoji mano laisvės realybė yra išoriniame daikte, todėl yra bloga realybė, tai abstrakti asmenybė būtent savo betarpiškume negali turėti kitos esaties, o tik esantį betarpiškumo apibrėžtyje“⁶⁴ – teigia Hegelis. Taigi asmuo įprasmina save išoriniame pasaulyje per nuosavybę, per objektus, kuriuos sukuria pats ar įgyja mainų būdu. „Nuosavybės turėjimas yra priemonė poreikio atžvilgiu, kai pastarasis padaromas pirmuoju; o tikroji padėtis ta, kad laisvės požiūriu nuosavybė kaip jos pirmoji esatis yra esminis tikslas sau“⁶⁵. Išorinio pasaulio objektai yra žmogaus nuosavybės materialinė sritis, „tačiau tie patys objektai, vertinami kategorijos „būti“ požiūriu, išreiškia žmogaus savastį, jo „aš“. Būtent žmogaus esybiškumo, jo būtiškumo kontekste nuosavybę galime laikyti žmogaus autonominio buvimo požymiu <...>. Ten, kur prasideda arba baigiasi žmogaus nuosavybės ribos, prasideda arba baigiasi žmogaus laisvė. Kiek žmogus pasitenkina savo nuosavybe, savo kūrybos rezultatais, tiek jis jaučiasi laisvas“⁶⁶. Laisvė šia prasme reiškia privačiai autonominę būtį.

Asmens laisvė turi pasireikšti ne tik išorėje, bet ir vidiniame jo pasaulyje. Žmogus turi patirti identitetą, laisvę ir kaip dvasinis subjektas. Jo dvasingumas pasireiškia santykiuose su kitais žmonėmis, kai jis prisiima atsakomybę ne tik už save, bet ir už visą bendruomenę. Hegelis skiria antrąją laisvės formą – moralę: „Antroji sfera, moralumas, apskritai yra reali laisvės sąvokos pusė, ir šios sferos procesas yra iš pradžių tik sau esanti valia, kuri betarpiškai tik savyje yra identiškai su esančia savyje arba visuotine valia, panaikinama dėl šio skirtumo, kuriame ji įsigilina į save, ir sau teigiama kaip identiškai su savyje esančia valia“⁶⁷. Šiuo požiūriu asmuo tampa moraliniu subjektu, ir „valios kaip subjektyvios, arba moralinės, pasireiškimas yra poelgis“⁶⁸, kuris turi sutapti

64 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 103.

65 Hegel, G. W. F., *supra* note 54, p. 108.

66 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 162.

67 *Ibid.*, p. 182.

68 *Ibid.*, p. 189.

su mano sumanymu. Hegelio teigimu, „apie žmogaus vertę sprendžiama iš jo vidinio poelgio, taigi moralinis požiūris yra sau esanti laisvė <...>. Moralume svarbu paties žmogaus interesus, ir aukšta žmogaus vertė priklauso būtent nuo to, kad jis žino esąs absoliutus ir apibrėžia save“⁶⁹. Moralumą jis aiškina trimis aspektais – poelgis, kuris turi sutapti su tikroju savo sumanymu ir atitikti gerą valią: „gėris yra ketinimas, iškeltas į valios sąvoką“⁷⁰. Todėl valia turi norėti ir siekti gėrio tam, kad ji būtų pripažinta kaip gera: „šio *abstraktaus gėrio* geidimo turi pakakti, jis net turi būti vienintelis reikalavimas, kad poelgis būtų geras“⁷¹, ir „gėris – *tai realizuota laisvė, absoliutus galutinis pasaulio tikslas*“⁷².

Kalbant apie laisvę būtina atskirai nagrinėti viešo gyvenimo situacijas, kai žmonės privalo veikti sutartinai kaip kolektyvo nariai. Hegeliui tai yra dorovės sritis. Jis taria, kad „laisvės idėja, kaip gyvasis gėris, kuris savo savimonėje turi savo žinojimą, norėjimą, o per jo veikimą – savo tikrovę, kaip šioji dorovinėje būtyje turi savyje ir sau esantį pagrindą ir judinamąjį tikslą; dorovė yra *laisvės sąvoka, tapusi estinčiu pasauliu ir savimonės prigimtimi*“⁷³. Gėris čia įgauna objektyvumą, tampa kolektyvinio sambūvio norma. Ši dorovinio sambūvio forma pasireiškia žmonių buvimu šeimoje, visuomenėje ir valstybėje. Šeima yra ta vieta, kur asmuo suvokia save vienybėje su kitu (kitais) asmeniu (asmenimis) ir veikia kaip šios vienybės dalyvis. Tačiau „šis substancialumas pereina į savo vienybės praradimą <...>“⁷⁴, Hegelio vadinamą pilietine visuomene: „Pilietinė visuomenė yra diferencija, iškylanti tarp šeimos ir valstybės“⁷⁵. Būti valstybės piliečiu taip pat yra laisvės forma. Valstybė yra specifinis dorovės lygmuo, kur žmonių kolektyvinė valia turi būti ypatingai sutelkta. Hegelio žodžiais tariant, „Valstybė yra dorovinė idėjos tikrovė – dorovinė dvasia kaip akivaizdi, pati sau aiški, substanciali valia, kuri mąsto ir žino save ir daro tai, ką ji žino ir kiek ji tai žino <...> dėl atskiro žmogaus požiūrio į valstybę kaip savo esmę, tikslą ir savo veiklos produktą, ji taip pat yra substanciali šios savimonės laisvė <...>. Valstybė savyje ir sau yra dorovinė visuma, laisvės realizacija, ir absoliutus proto tikslas yra tai, kad laisvė būtų reali“⁷⁶.

Įvairių žmogaus identiteto formų galimybė padeda paaiškinti negatyviosios ir pozityviosios laisvės skirtį bei jų santykį. Pozityvi laisvė – tai žmogaus apibrėžto identiteto siekis. Žmogus pozityviai laisvas savo fiziniame kūne, privačioje erdvėje, moraliniuose įsitikinimuose, savo šeimoje, visuomenėje ir valstybėje. Negatyvi laisvė pasireiškia tuo, kad žmogaus buvimas savo kūne, privačioje erdvėje, šeimoje, visuomenėje ir valstybėje turi, viena vertus, paties žmogaus pripažįstamas ribas ir, kita vertus, turi valstybinę tų ribų (teisių) apsaugą. Kur prasideda ir kur baigiasi šios ribos, priklauso nuo žmogaus individualaus ir nuo bendruomenės kolektyvinio sprendimo. Dažniausiai žmogaus indivi-

69 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 183–184.

70 *Ibid.*, p. 191.

71 Hegel, G. W. F., *supra* note 54, p. 230.

72 *Ibid.*, p. 209.

73 *Ibid.*, p. 248.

74 *Ibid.*, p. 260.

75 *Ibid.*, p. 289.

76 *Ibid.*, p. 364–369.

dualus pasirinkimas ir kolektyvinis bendruomenės sprendimas pasireiškia tiek dorovėje, tiek ir valstybės įstatymuose.

4. Pozityvi ir negatyvi laisvė kaip vertybė teisės aktuose

Tiek pozityvi, tiek ir negatyvi laisvė yra esminiai vsuomenės gyvenimo teisinio reguliavimo instrumentai. Juridiškai pozityvi „laisvė“ yra „žmogaus, siekiančio realizuoti save socialinėje aplinkoje ir išsaugoti savo identitetą, aukščiausia teisinė vertybė“⁷⁷. Asmens laisvė yra prigimtinė savybė, jo buvimo pasaulyje būdas. Bet laisvė, kaip rodo Hegelio idėjų panaudojimas žmogaus identiteto įvairioms formoms pagrįsti, numato dorovinę dimensiją, kuri reikalauja derinti vieno laisvę su kiekvieno kito laisve. Tokiu būdu pozityvi laisvė savaime reikalauja iš asmens atsakomybės kitiems ir valstybės globos bei neatsakingų veiksmų ribojimo. Neužtenka, kad „mes savo pačių valiai – nesvarbu kuriuo pagrindu – priskiriame laisvę, jei neturime pakankamo pagrindo ją pripažinti ir visoms protingoms būtybėms“⁷⁸.

R. Dworkinas pateikia du pavyzdžius, kai laisvės ribojimas yra paties žmogaus interesas: traukinio judėjimas visu greičiu bei trimito pūtimas, kurie tam tikrais atvejais pažeidžia kitų asmenų teises bei laisves⁷⁹. Pasak Dworkino, „aš privalau apsispręsti dėl savo konkrečių teisių – ar galiu leisti savo traukiniui judėti visu greičiu arba pūsti savo trimitą čia ir dabar? – koku nors būdu, kuris gerbia jūsų interesus lygiai taip pat kaip mano, ir tai padaryti turiu ne dėl to, kad visada privalau veikti šiuo būdu, bet dėl to, kad privalau taip daryti tuomet, kai mūsų abstrakčios teisės konkuruoja. Tokia atsakomybė manęs nesaisto, kai jos nekonkuruoja. Daugumą svarbių savo gyvenimo sprendimų darau remdamasis prielaida, jog esu moraliai laisvas skirti kiek daugiau dėmesio savo gyvenimui nei kitų gyvenimui, tačiau, žinoma, tai nereiškia, kad aš esu laisvas visiškai ignoruoti kitus“⁸⁰. Remdamasis Milliu Dworkinas taip pat siūlo skirti laisvę kaip savivalę nuo laisvės kaip nepriklausomybės idėjos, t. y. „asmens kaip nepriklausomo ir lygaus, o ne paklūstančio instrumentalizacijai statuso idėjos <...> Pavyzdžiui, tikrai įmanoma tarti, kad įstatymai, draudžiantys žmogžudystę, arba antimonopoliniai įstatymai ne kelia grėsmę piliečių politinei nepriklausomybei apskritai, o yra būtini jai išsaugoti“⁸¹. Nes jei aš, būdamas laisvas, ignoruosiu viešąjį interesą, įstatymus ir valstybę, save apgausiu, nes atimsiu iš savęs bendruomeninį identitetą ir pasmerksiu save bausmei, pasmerkimui arba nusivylimui.

Taigi laisvių žmogui gali būti suteikiama tik tiek, kiek jis galėtų atsakyti už savo elgesį neperžengdamas tų laisvių ribų. Dworkinas, kritikuodamas Hartą, nesutinka su

77 Arlauskas, S., *supra* note 40, p. 121.

78 Kantas, I., *supra* note 31, p. 86.

79 Dworkin, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 292–309. Čia autorius pateikia traukinio pavyzdį, kuris judėdamas dideliu greičiu sunaikina ūkininko pasėlius, o garsiai pučiamas trimitas trukdo kaimynui mokytis.

80 Dworkin, R., *Ibid.*, p. 309.

81 Dworkin, R., *supra* note 1, p. 368–369.

jo argumentu, kad „jeigu kieno nors laisvė apribojama, šitai turi būti interpretuojama kaip jo vienodo traktavimo pamynimas. Tačiau mano argumentas yra tas, kad taip yra ne būtinai – ar netgi kad paprastai taip nėra – o tik tuomet, kai suvaržymas yra pateisinamas koku nors būdu, kuris priklauso nuo fakto, jog kiti smerkia jo įsitikinimus ir vertybes“⁸². Todėl laisvė kaip teisinė vertybė – tai tam tikrų laisvių suderinimas.

Asmens pozityvi laisvė kaip prigimtine vertybė yra politiškai deklaruojama ir įtvirtinama įvairiuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje teigiama, kad „Asmens teisės ir laisvės yra prigimtines“; arba Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos⁸³ 1 straipsnyje nurodyta, kad „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“ ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁸⁴ 5 straipsnio 1 dalyje pažymima, kad „Kiekvienas žmogus turi teisę į laisvę ir asmens neliečiamybę“, ir t. t. Pažymėtina, kad pozityvi laisvė kaip vertybė teisės aktuose yra konkretizuojama ir kaip atskiros laisvės – tikėjimo, minties, religijos, sąžinės laisvė ir pan.

Sykiu apie asmens pozityvią laisvę kaip teisinę vertybę būtina kalbėti ir negatyvios laisvės kontekste: tik tuomet, kai žmogus veikia gera valia – kai laisvanoriškai pripažįsta savo laisvės ribojimo imperatyvą vardan kitų žmonių laisvių. Ryškiausias pavyzdys – visuotinai pripažįstama dorybė saugoti kiekvieno žmogaus gyvybę ir sveikatą, nedaryti nusikalstamų veikų. Absoliuti dauguma žmonių akceptuoja baudžiamųjų įstatymų normas ir nelaiko baudžiamųjų sankcijų jų pozityvios laisvės suvaržymu.

Kitas negatyvios laisvės aspektas yra tai, kad ji suteikia valstybei įgaliojimus riboti asmenų teises ir laisves prievarta. Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁸⁵ 28 straipsnyje nustatyta, kad „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“. Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, „šiuo Konstitucijos straipsniu yra nustatytas vienas esminių principų, kuris reiškia, kad žmogaus teisėtas elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas. Žmogus, būdamas socialinė būtybė, gyvena visuomenėje tarp į save panašių ir lygių savo orumu ir teisėmis žmonių. Kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali laisvai ir visiškai vystyti jo asmenybę, o pagrindinė iš tų pareigų – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“⁸⁶. Ši nuostata reiškia ne tai, kad iš žmonių valstybė gali atimti jų laisvę, bet tai, kad visuomenės vardu valstybė disponuoja kompetencija varžyti žmogaus saviraišką, kai tai būtina bendram interesui ir kai to žmogus nenori ar negali padaryti pats.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą savo nutarimuose yra apibrėžęs tokius asmens teisių bei laisvių ribojimo atvejus: tai daroma įstatymu, ribojimai

82 Dworkin, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 512.

83 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

84 Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

85 Lietuvos Respublikos Konstitucija, *supra* note 83.

86 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė, yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo⁸⁷. Peržengus tam tikras laisvių ribas, asmeniui gali atsirasti atsakomybė, t. y. asmuo turi atsakyti už pažeidimus, kurie atsirado elgiantis pažeidžiant laisvės ribas.

Išvados

1. Laisvės principas yra fundamentinis demokratinės teisinės valstybės principas. Kaip politinis principas jis reiškia žmogaus prigimtą savybę nekliudomai rinktis savo elgesio maksimas. Žmogaus laisvas pasirinkimas suderinamas su morale todėl, kad visiems žmonėms būdingi tie patys egzistenciniai tikslai. Žmonės skirtingi ir laisvi todėl, kad tuos pačius egzistencinius tikslus kiekvienas įgyvendina individualiai.

2. Kaip teisinis instrumentas laisvės principas turi dvi formas: pozityvios ir negatyvios laisvės formas. Pozityvi laisvė išreiškia asmens prigimtą būklę, jo prigimtą teisę siekti identiteto (įgyvendinti savo gyvybinius poreikius). Negatyvi laisvė išreiškia asmens pareigą siekiant savo gyvenimo tikslų, nepažeisti kito žmogaus teisių ir laisvių bei valstybės kompetenciją įstatymų numatytu būdu riboti žmonių savivalę (neteisėtus veiksmus).

3. Pozityvi laisvė yra negatyvios laisvės prielaida. Skirtinos įvairios pozityvios laisvės formos: fizinis ir psichinis identitetas (integralumas); asmens privataus gyvenimo laisvė (identitetas profesinėje ir kitokioje kūrybinėje veikloje); moralinė autonomija (orumas); identitetas (laisvė) šeimoje, visuomenėje ir valstybėje.

4. Pozityvi laisvė per asmens dorovę numato savireguliacinius mechanizmus. Naudojimasis teisėmis organiškai reiškia pareigas kitiems. Visuomenės dorovės požiūriu laikomas žalingu elgesys nubrėžia valstybės kompetencijos ribas užkirsti kelią žmonių savivalei.

5. Pozityvios ir negatyvios laisvės doktrinos yra įtvirtintos tarptautiniuose ir Lietuvos teisės aktuose, kur nustatyti asmens laisvių suvaržymo atvejai.

Literatūra

Alexy, R. *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
 Arlauskas, S. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011.
 Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.

Baranskaitė, A. (sudarytoja). *Žmogus, valstybė, teisė Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius: Teisės namai, 2011.
 Berlin, I. *Dvi laisvės sąvokos. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998.

87 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d.; 2005 m. liepos 8 d.; 2005 m. rugsėjo 29 d.; 2006 m. kovo 14 d. ir kt. nutarimus arba žr.: Baranskaitė, A. (sudarytoja). *Žmogus, valstybė, teisė Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius: Teisės namai, 2011, p. 558–575.

- Duus-Otterstrom, G. *Freedom of Will and the Value of Choice* [interaktyvus]. 2011, p. 256 [žiūrėta 2013-04-01]. <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&hid=14&sid=aac113a3-0e64-4175-b375-6230454c6bf3%40sessionmgr14>>.
- Dworkin, R. *Laisvė, lygybė, bendruomenė. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Dworkin, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
- Dworkin, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
- Gegel, G. V. F. *Filosofija dukha*. Moskva: Misl, 1977.
- Hegel, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000.
- Huxley, A. *Eyeless in Gaza*. London, 1995.
- Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980.
- Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
- Mill, J. S. *Apie laisvę*. Vilnius. Pradai, 1998.
- Posner, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.
- Rawls, J. *Pamatinės laisvės ir jų prioritetas*. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Rostboll, Ch. F. *Kantian Autonomy and Political Liberalism* [interaktyvus] 2011, p. 346 [žiūrėta 2013-04-01]. <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&hid=14&sid=aac113a3-0e64-4175-b375-6230454c6bf3%40sessionmgr14>>.
- Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

THE PRINCIPLE OF FREEDOM IN THE LAW OF DEMOCRATIC COUNTRY

Saulius Arlauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Daiva Petrėnaitė

Utena University of Applied Sciences, Lithuania

Summary. *Although the need of freedom is definite, the concept of individual freedom, while being interpreted with legal terms, causes not only theoretical, but also practical problems. The observed two extremes of freedom are defined as any human self-expression as well as the license, where the state power is generally attributed to disregard personal freedom. In this article the freedom of expression and state enforcement jurisdiction dichotomy are addressed by discussing positive and negative conceptions of freedom and the relationship*

between the interpretations of political liberalism and Kant and Hegel's philosophies. This paper aims to prove that the positive liberty is the assumption of the negative liberty. The paper based on Hegel's philosophy shows that freedom is the characteristic of human nature to seek identity. It is also argued that human identity can take many forms and, therefore, a person has a number of inherent rights and liberties. It is human psycho-physical identity that provides the right to life and health care; human creative identity, providing the right to privacy and freedom of occupation; human moral identity, which provides the right of dignity, and the moral autonomy of person's social and political identity, providing the political and social rights and freedoms. This article concludes that while a person uses the given rights with integrity and the state is limiting people's arbitrariness, there is no conflict between the freedom and state violation.

Keywords: *freedom, autonomy, negative and positive liberty, natural law, rights, responsibility, obligation*

Saulius Arlauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Filosofijos ir istorijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: žmogaus teisių jurisprudencijos problemos, teisės filosofija, šiuolaikinės teisingumo sampratos, valdžių padalijimas.

Saulius Arlauskas, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy and History of Law, professor. Research interests: human rights jurisprudence problems, legal philosophy, contemporary concept of justice, separation of powers.

Daiva Petrėnaitė, Utenos kolegijos Verslo ir technologijų fakulteto Teisės katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė ir teisės filosofija.

Daiva Petrėnaitė, Lecturer Utena University of Applied Sciences Faculty of Business and Technology Department of Law. Research interests: constitutional law and legal philosophy.